

Έντουαρντ Ο. Ουίλσον, *Για την ανθρώπινη φύση*, εκδόσεις Λέξημα

Ο Έντουαρντ Ο. Ουίλσον είναι ο θεμελιωτής μιας νέας επιστήμης, της κοινωνιοβιολογίας. Στο έργο του *Για την ανθρώπινη φύση*, που κυκλοφόρησε πρόσφατα στα ελληνικά από τις εκδόσεις Λέξημα, τη χαρακτηρίζει «υβριδική». «Περιλαμβάνει στοιχεία από την ηθολογία... την οικολογία... και τη γενετική και οι γενικές αρχές της αφορούν τις βιολογικές ιδιότητες ολόκληρων κοινωνιών» (σελ. 31). Μια από τις φιλοδοξίες της είναι να εξαλείψει «την ασυνέχεια που ακόμα χωρίζει τις φυσικές από τις κοινωνικές και τις ανθρωπιστικές επιστήμες» (σελ. 208).

Διαβάζοντας αυτό το έργο διαπιστώσαμε ότι, μπροστά σ' αυτή τη φιλοδοξία του, ο Ουίλσον διαπράττει κάποια σφάλματα, αντίθετης κατεύθυνσης θα έλεγα, προκειμένου να στήσει τη γέφυρα που θα εξαλείψει την ασυνέχεια αυτή. Πότε τονίζει υπερβολικά το βιολογικό παράγοντα και πότε τον περιβαλλοντικό/πολιτιστικό. Για να τονίσει το βιολογικό παράγοντα οδηγείται σε έναν υπερβάλλοντα αναγωγισμό, που τον καθιστά ύποπτο ότι, αντί να τα γεφυρώσει, υπαγάγει τα κοινωνικά φαινόμενα σε βιολογικές συνισταμένες.

ΑΣ πάρουμε για παράδειγμα το τμήμα που αναφέρεται στην ομοφυλοφιλία. Σίγουρα ένα ποσοστό της ομοφυλοφιλίας έχει γενετική βάση, όμως δεν μπορούν να αναχθούν όλες οι μορφές της σε γενετικές, με παραγωγικές (deductive) υποθέσεις, του τύπου «μπορεί να...» όπως: «Η προδιάθεση να είναι κανείς ομοφυλόφιλος μπορεί να έχει γενετική βάση και τα γονίδια μπορεί

να...» (σελ. 155). Μετρήσαμε έξι «μπορεί να» και ένα «θα μπορούσε να» σε δύο σελίδες (154-156) στο σχετικό τμήμα. Άλλες φορές, αντίθετα, προσπαθεί να αμβλύνει το βιολογικό παράγοντα, εκεί που η παρουσία του είναι κατάδηλη, όπως για παράδειγμα μιλώντας για την επιθετικότητα, τη γενετική καταγωγή της οποίας υποτίθεται ότι κατέδειξε ο Κόνραντ Λόρεντς στο έργο του *Επιθετικότητα* (σε ελληνική μετάφραση από τις εκδόσεις Χατζηνικολή). Στο ομώνυμο κεφάλαιο ξεκινάει με την ερώτηση «Ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως επιθετικός ο;», για να γράφει πέντε γραμμές παρακάτω «η απάντηση είναι ναι». Πέντε σελίδες όμως πιο κάτω, αναιρώντας τα προηγούμενα, γράφει ότι «οι οικολογικές έρευνες απέδειξαν γιατί δεν υπάρχει κανένα γενικό ένστικτο επιθετικότητας» και «εφόσον η επιθετικότητα δεν προσδίδει κανένα πλεονέκτημα, είναι απίθανο να έχει κωδικοποιηθεί μέσω της φυσικής επιλογής στο ρεπερτόριο των έμφυτων συμπεριφορών στα διάφορα είδη» (σελ. 115). Πιο κάτω όμως γράφει ότι «αν είχαν πυρηνικά όπλα οι μπαμπούνοι αμαδρυάδες θα κατέστρεφαν ολόκληρο τον κόσμο» (σελ. 116).

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται καταφανές το επιστημολογικό πρόβλημα της ορολογίας, ο ορισμός των εννοιών, καθώς έννοιες δανεισμένες από την καθημερινή γλώσσα φαίνονται να παρασύρουν τη σκέψη. Ο Ουίλσον λέγει ότι υπάρχουν τουλάχιστον επτά κατηγορίες επιθετικότητας. Η γλώσσα εκβιάζει την επιστήμη σε μια από κοινού πραγμάτευσή τους. Το εξωτερικό χαρακτη-

ριστικό της επίθεσης οδηγεί στην ενιαία ονοματοδότηση φαινομένων που βρίσκονται στην πιο μεγάλη απόσταση μεταξύ τους όσον αφορά τις αιτίες που τα εκδηλώνουν, όπως είναι η «επιθετικότητα κατά του θηράματος» και η «υπεράσπιση της χωροκράτειας». Στην πραγματικότητα, όταν οι ηθολόγοι, μεταξύ των οποίων και ο Κόνραντ Λόρεντς, μιλούν για επιθετικότητα, μιλούν για την «ενδοειδική επιθετικότητα», την επιθετικότητα δηλαδή που ασκείται ενάντια στα άτομα του είδους, στην οποία υπάγεται η περίπτωση της σεξουαλικής επιθετικότητας και της υπεράσπισης της χωροκράτειας. Το μεγαλύτερο μέρος του κεφαλαίου αναλώνεται στη σημασία αυτής της δεύτερης, η βασική λειτουργία της οποίας είναι η σταθεροποίηση του πληθυσμού. Και ενώ τα όσα προηγούνται υποστηρίζουν τον ενστικτώδη χαρακτήρα της επιθετικότητας, στην ανακεφαλαίωσή του τον αρνείται. Λέγει ότι δεν είναι «κτηνώδες ένστικτο» αλλά μια «ισχυρή προδιάθεση». Αυτό στο οποίο διαφέρουν οι δυο εκφράσεις στην ουσία είναι μόνο οι συνυποδηλώσεις τους, αρνητικές στην πρώτη, θετικές στη δεύτερη. Αν ο Ουίλσον έκανε προπαγάνδα, θα τον καταλαβαίναμε. Κάνει όμως επιστήμη.

Στο κεφάλαιο για τον αλτρουισμό υπάρχει η ίδια σύγχυση. Και εδώ η έννοια του αλτρουισμού διευρύνεται ώστε να συμπεριλάβει και φαινόμενα που δεν ανήκουν στον αλτρουισμό. Τάση καθ' όλα θεμιτή αν φώτιζε τα φαινόμενα, στην πραγματικότητα όμως τα συσκοτίζει. Το ότι ο αλτρουισμός τίθεται στην υπεράσπιση της ομάδας είναι αυτονόητο, όμως κάθε υπεράσπιση της ομάδας δεν είναι αλτρουισμός. Αλτρουισμός σημαίνει ότι η υπεράσπιση αυτή συνεπάγεται μια θυσία, συχνά αυτοθυσία, χωρίς την αναμενόμενη ανταμοιβή, παρ' όλο που η θυσία αυτή «αμειβεται», με την ψυχο-

λογική σημασία του όρου, ως γόητρο και ως δόξα.

Ακόμα την ανοχή, με την πολιτική σημασία (tolerance), τη θεωρεί ως «μορφή αλτρουισμού». Γράφει: «...η μορφή αλτρουισμού που σπάνια επιδεικνύει μια θρησκεία είναι η ανοχή σε άλλες θρησκείες» (σελ. 187). Εκτός του ότι ο αλτρουισμός είναι στάση ατόμου (-ων) και όχι θεσμών, επιπλέον ασκείται για το καλό της ομάδας των ατόμων αυτών και όχι μιας άλλης ομάδας, θρησκευτικής ή άλλου τύπου αδιάφορο.

Ο αλτρουισμός είναι μια έννοια που δυσκολεύει τον κλασικό Δαρβινισμό της φυσικής επιλογής και της επιβίωσης του ισχυρότερου. Τη θεωρητική αμηχανία μπροστά στο φαινόμενο ήρθε να λύσει ο Richard Dawns με τη θεωρία για «το εγωιστικό γονίδιο» (το ομώνυμο έργο κυκλοφορεί στα ελληνικά από τις εκδόσεις Λέξημα). Το άτομο θυσιάζει τα δικά του γονίδια για να σωθούν τα όμοια γονίδια των μελών της ομάδας, η επιβίωση της οποίας εγγυάται και την επιβίωση των δικών του γονιδίων.

Και εδώ βρισκόμαστε στα όρια του βιολογικού αναγωγισμού (reductionism). Η θεωρία του εγωιστικού γονιδίου μπορεί να ισχύει για τα πρωτεύοντα και τις πρωτόγονες ανθρώπινες κοινότητες, όπου τα μέλη των ομάδων είναι βιολογικοί συγγενείς. Οι ομάδες όμως στις αναπτυγμένες κοινωνίες δε σχηματίζονται κυρίως στη βάση συγγενικών δεσμών, αλλά στη βάση επαγγελματικών συμφερόντων, ιδεολογικών και θρησκευτικών πιστεύω, κ.λπ., και τα μέλη τους συχνά επιδεικνύουν μια άνευ προηγουμένου αυτοθυσία.

Η βιασίνη του αναγωγισμού ρίχνει το συγγραφέα σε παρόμοια λάθη όσον αφορά το αντιθετικό δίπολο άτομο/σύνολο, όταν υποστηρίζει ότι συντελείται μια συνεχής παλινδρομική κίνηση αλτρουιστικών/εγω-

στικόν γονιδίων, προκειμένου να επιτευχθεί η διατήρηση της ομάδας, γιατί η απόλυτη κυριαρχία των γονιδίων των δύο άκρων θα οδηγούσε στην εξαφάνιση της ομάδας. Αυτό επίσης ισχύει σε ζωικούς πληθυσμούς, σε πρωτόγονες φυλές, σε μακριές όμως χρονικές σειρές, απαραίτητες για να λειτουργήσει η φυσική επιλογή. Στις ανθρώπινες κοινωνίες αυτό δεν ισχύει, γιατί επεμβαίνουν άλλοι παράγοντες πιο άμεσα, που επιταχύνουν αυτή την παλινδρόμηση. Για παράδειγμα, σε μια μόνο γενιά είδαμε τα εγωιστικά, «δημοκρατικά» γονίδια να υποκαθίστανται από τα μη εγωιστικά της τυφλής αφοσίωσης στο ναζισμό και στη συνέχεια να παραχωρούν τη θέση τους στα εγωιστικά «δημοκρατικά» γονίδια (εγωιστικά θεωρούνται τα γονίδια μιας κοινωνίας όπου προκρίνεται το άτομο απέναντι στο σύνολο, πράγμα που συμβαίνει στις δημοκρατίες, και μη εγωιστικά τα γονίδια σε κοινωνίες όπου προκρίνεται το σύνολο, σε απολυταρχικά καθεστώτα που έχουν τη λαϊκή συναίνεση, όπως στο ναζισμό, ή σε λαϊκά καθεστώτα όπως στα πρώτα χρόνια στην Σοβιετική Ένωση μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση).

Το ίδιο παρατηρείται και στο επίπεδο του ατόμου. Μη εγωιστικά γονίδια στράτευσης σε κοσμοσωτήριες προθέσεις («Τότε που ήμουν νέος, και νέος θα πει να θέλεις να σώσεις τον κόσμο», γράφει ο Νίκος Καζαντζάκης) εκδηλώνονται στα νιάτα ενός ατόμου, για να υποκατασταθούν από εγωιστικά γονίδια καριερισμού και ατομικού συμφέροντος με τον πάροδο της ηλικίας (εδώ βέβαια θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για γονίδια τα οποία ενεργοποιούνται κάτω από φάσεις της εξέλιξης ή, στην περίπτωση της κοινωνίας, κάτω από ειδικές περιβαλλοντικές συνθήκες, ποτέ όμως με την έννοια της φυσικής επιλογής την οποία προτείνει ο Ουίλσον). Προφανώς η θεωρία

του «εγωιστικού» γονιδίου χρειάζεται μια πιο προσεκτική χρήση όσον αφορά τα κοινωνικά φαινόμενα.

Και εδώ μπαίνουμε σε ένα σοβαρό επιστημολογικό πρόβλημα που έχει σχέση με το νοούν υποκείμενο. Μπορεί να επινοηθεί μια θεωρία που να γεφυρώνει το χάσμα των φυσικών και των κοινωνικών επιστημών; Η ανθρώπινη λογική κινιόταν πάντα μέσα σε γενικευτικές υποθέσεις-θεωρίες και η προκρούστεια χρήση τους ήταν η πιο βολική εφαρμογή. Όμως, όπως είπε ο Μαρξ, τα προβλήματα είναι πάντα συγκεκριμένα. Και, μεταφέροντας τη συζήτηση για τη διαλεκτική ελευθερίας/αναγκαιότητας με την οποία ξεκινάει το έργο του ο Ουίλσον, θα λέγαμε ότι οι παράμετροι που καθορίζουν ένα κοινωνικό φαινόμενο είναι αρκετοί και αποκλίνουσας βαρύτητας, πράγμα που συνεπάγεται σε τελευταία ανάλυση αδυναμία να βρεις τις σωστές αναλογίες στο γενετικό και τον πολιτιστικό παράγοντα σε κάθε επιμέρους φαινόμενο. Όμως η δογματίζουσα τάση του ανθρώπινου εγκέφαλου θα μεταθέτει, μισοσυνειδητά μισοσυνειδητά, την έμφαση σε έναν από τους δυο πόλους: είτε στο γενετικό, όπως κάνει η βιολογία και η ηθολογία, είτε στον πολιτιστικό, όπως κάνει η ανθρωπολογία και η κοινωνιολογία. Όσο για την κοινωνιοβιολογία, μακριά από το να έχει φτιάξει τη γέφυρα, δείχνει ότι, πατώντας με το ένα πόδι στην όχθη της βιολογίας, προσπαθεί αδέξια να ρίξει το άλλο πόδι στην όχθη των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών.

Τίποτα το τραγικό στην περίπτωση της. Αν μια περίπτωση είναι όντως τραγική, είναι αυτή του μαρξισμού, που κι αυτός δεν κατάφερε να φτιάξει μια ανάλογη γέφυρα, πιθανόν γιατί μια τέτοια νοητικο-θεωρητική γέφυρα δεν μπορεί να φτιαχτεί, μια και —θα ξαναεπαναλάβουμε τον Μαρξ— τα

προβλήματα είναι πάντοτε συγκεκριμένα. Έτσι, ρίχνοντας το βάρος του στο πόδι που πατάει στη βάση, προσπαθεί αδέξια να πατήσει με το άλλο πόδι στην άλλη όχθη του εποικοδομήματος.

Η μετάφραση του έργου είναι γενικά πολύ καλή, παρόλο που σε κάποια σημεία θα χρειαζόταν μια καλύτερη επιμέλεια. Για παράδειγμα, η ρήση του Νίτσε με ένα εφέ αντιστροφής δεν αποδόθηκε στη μετάφραση: «φαίνεται πως στόχος τους είναι το κενό και όχι η κενότητα του σκοπού» (σελ. 183). Στη θέση της λέξης «στόχος» θα έπρεπε να μπει η λέξη «σκοπός».

Το έργο αυτό του Ουίλσον, παρά τις όποιες αδυναμίες του, παρουσιάζει τις βασικές όψεις μιας αναπτυσσόμενης επιστήμης με τους βασικούς της προβληματισμούς, οι οποίοι, άμεσα ή έμμεσα, αφορούν καιρία υπαρξιακά προβλήματα του ανθρώπου. Εκεί ασφαλώς οφείλεται η πλατιά απήχηση του έργου στο αμερικάνικο κοινό. Ελπίζουμε ότι εξίσου πλατιά θα είναι και η ανταπόκριση του ελληνικού αναγνωστικού κοινού.

Μπάμπης Δερμιτζάκης

Φάνη Μούλιου, *Η φαμίλια των Λιστινών*, 5η έκδοση, εκδόσεις Λωτός, σσ. 136

Για τα «ήθη» που επικρατούν στη λογοτεχνία της χώρας μας εδώ και δύο δεκαετίες σχεδόν, το μυθιστόρημα του Φάνη Μούλιου, με τίτλο *Η Φαμίλια των Λιστινών*, είναι μια ευχάριστη νότα διαφορετικότητας και ποιότητας. Το βιβλίο που διαβάσαμε είναι η πέμπτη συμπληρωμένη και αναθεωρημένη έκδοση ενός μυθιστορήματος που κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1984 (εκδόσεις Επικαιρότητα) και βραβεύτηκε το 1986 με το πρώτο βραβείο πεζογραφίας του Δήμου Αθηναίων. Ο συγγραφέας του, ο δικηγόρος Φάνης Μούλιος, έχει μακρά διαδρομή στην πεζογραφία (ήδη από το 1970 —με μια εμβόλιμη ποιητική συλλογή), «υπηρετώντας» τη μέσα από διάφορα είδη (μυθιστορήματα, νουβέλες, διη-

γήματα). Αρχικά απ' αυτά τα έργα του έτυχαν διακρίσεων και βραβείσεων.

Η Φαμίλια των Λιστινών είναι ένα μυθιστόρημα που καθηλώνει, απορροφά και συγκλονίζει τον αναγνώστη —ειδικά τον αναγνώστη που έχει βιώματα από αγροτικά χωριά της ελληνικής υπαίθρου και από τη σταδιακή παρακμή και εγκατάλειψή τους. Άλλωστε, το Πέτροβο, το ορεινό χωριό της Θεσπρωτίας στο οποίο διαδραματίζεται η ιστορία του βιβλίου, δεν είναι μια εξαιρεση στην ελληνική επικράτεια. Χωριά γαντζωμένα στις άγριες πλαγιές βουνών, με έδαφος κατοστράχαλο και σκληρό, όπου το λιγυστό στάρι «αναπτυσσόταν, μάλλον, με τον ιδρώτα των κατοίκων» (σ. 51), κι όπου μια χούφτα άνθρωποι «πασχίζοιαν να κρα-